

MIMMONI LINTU KA ŠEMMOSET NI LAULUT

Karjalašša pešiy noin 285 lintulajie ta 36 niistä on pantu Karjalan ”Ruškieh kirjah”. 60 muuttolintulajie pešiy Karjalan ulkopuolella ta ne pietytäh Karjalah vain vähäkši aikua muuttolennon aikana. Lintuloilla on erikoini tila Karjalan faunašša. Ne ihaššutetah ihmisen šilmyä värikkähällä šulkapuvullah, korvua – heliellä, kaunehella laululla ta voit šanuo, jotta linnut ollah Karjalan luonnon kaunissukšena. Ilmain lintuja šeutu tuntuis tyhjältä ta hylätyltä ta ois vielä äijyä tyhjempi iänittä.

Eniten Karjalašša on peiposie. Meččäriištana pietäh pyitä, tetrijä, meččäkanoja ta meččoja. Joka kevät Karjalah lämpimistä maista lennetäh hanhet. Petolintuloista voit mainita monenmoisie pöllöjä, haukkoja, muakokkoja, ruškošuohaukkoja.

Eläy tiälä noin 40 lintuparie harvinaista merikotkua. Vesilintuloista on šoršie, kuikkie, viklijä, lokkija ta kaikkein šuurin Karjalan čukeltajista šoršista – huahka, kumpasella on kaunis ta kallis uuju.

Täyši-ikusissa ta nuorissa mečšissä eläy äijän šiivekkähie «luonnon tervehyšpoliisija» – varpuislintuja ta tikkoja.

Tikoista on käpytikka, pikkutikka, valkiešelkätikka, palokärki, pohjoistikka. Vanhoissa mečšissä eletäh šuuret petolinnut muakotka ta merikotka, kalašiäkši. Näijen lintujen luku on vähissä ta niitä on tarvis šäilyttyä.

Vanhojen puijen liukuloissa ta vanhoissa šuurien lintujen pešissä hauvotah poikasieh pöllöt. Pienin täššä lintujoukošša on – varpuishaukka ta kaikkein šuurin - huuhkajahaukka. Rikenempäh toisie haukkoja voit nähä häntäpöllyö, a Karjalan pohjoisošašša – hiiripöllyö, a erähinä vuosina voit nähä tunturipöllyöki. Monituiset järvet, jovet ta lammit muanitetah pešimäh rannoillah monenmoisie šorsalajie: šinišoršie, heinätavija, pruunipiäšoršie ta koškeloja. Harvempah tiälä pešitäh viheltäjätšoršat, jouhišoršat, tukkapiäšotkat, tukkakoškelot, a eteläpuolella Karjalua lapašoršat ta heinätavit. Vain pohjoispuolešša vielä voit nähä meččähanhija ta laulujouččenie, kumpaset ennen pešittih ympäri tašavaltua. Vesistöjen rannoilla

on äijän kalalokkija ta tiiroja. Viimesinä vuosikymmeninä eteläpuolella on ilmeštyn äijän pikkulokkija. Ympäri Karjalua pešiy muštakupukuikka.

Omaluatuni elämä on ni šoilla. Tiälä hautou poikasieh harmua kurki ta meččokana.

Tiälä šamoin pešitäh monenmoiset viklit, ukonlammaš, šuovikli, lirovikli, valkovikli ta monenmoiset varpuislinnut. Kevyällä kiima-aikana šoilla voit nähä tetrien torua ta vanhašša honkikošša meččojen kiimapaikkua.

Aukeilla paikoilla pešitäh čipit, peltokiurut, kottaraiset. Toičči missänih nurmella šuat kuulla ruisriäkkä, peltokanua, a märemmillä paikoilla – kaislakanua.

Karjalan šuurin lintu on merikotka. Šen šiipien väli on 190–240 šenttie, paino 3-6 kiluo, pivuuš 76–94 šenttie. Karjalan pienin lintu on keltapiätijani. Šen šiipien väli on 15–17 šenttie, paino 4–8 grammua, pivuš 9–10 šenttie. Ruisriäkkä on erikoisen mukava lintu. Še Karjalašša eläy heinikkönurmiloilla lähellä kylie, vain harvoin tulou nähtäväkši ihmisellä. Še on 22–25 šenttie pitkä, šillä on heikot šiivet ta še enämmän juokšou mitä lentäy. Še pešiy Karjalašša ta talvekši mänöy Afrikkah. Šuuremman ošan šitä pitkyä matkua lintu juokšou ta hyppyäy, lentäy pienien vesistöjen piäličči ta šuuret vesimatat voit kulkie laivojen kanšiloilla.

Korppi

- Šinne ei ni korppi luita kannu. (Šanotah mistänih loittosešta paikašta.)
- Laiha kuin korppi.
- Korppi luita kyšyy.
- Korppi luilla tuli. (Šanotah konša kuullah korpin kruakuntua.)
- Ei korppi korpin šilmyä kaiva.
- Missä rauhna, šiinä i korppi.
- Još korppi iäntäy lähellä, ni tulou vahinko taloh.
- Korppi katošta piäličči ei hyväkši lennä.
- Ei korppi tule räyštähän alla pešyä luatimah.
- Ei ole korpin pešäšša hanhen munie, eikä hanhen pešäšša korpin poikie.
- Korpin šuušša ei ole kešyä eikä talvie.

Varis

- Ahneh kuin varis.
- Vanha kuin varis.
- Piäličči ni harakkua ni varista ei lennetä. (Lujašta karjehešta šanotah.)
- Variksešša ei ole vuuvven merkkie.
- Variksen šuušša ei ole kešyä eikä talvie.
- Kačo, varis šuuh lentäy.

Harakka

- Harakat katolta läksi. (Šanotah, konša talošša on hälinyä.)
- Ei kylällä harakkana hačata. (Ei pakaja tyhjä, eikä tyhjä juokše pitin kylyä)
- Harakan pelto. (Issuttamatoin pelto.)
- Piä kuin harakan pešä. (Pahašta muissista.)
- Tyhjä kuin harakan šitta.
- Harakan akka. (Yksityini naini.)
- Harakka hačattau – vierašta tietäy.
- Ei harakka ole lintu, eikä kotavävy ole mieš.
- Harakka ei ole lintu, kotavävy ei ole mušikka, tai kuoreš ei ole kala.
- Kuni harakka šeipähän piäšša, šini kašša šelällä (Šanotah kun palmikojah tytön piätä, toivotetah tyttyö nuorena miehellä.)
- Harva kuin harakan pešä.
- Harakka ei ole lintu eikä köyhä ole heimolaini.
- Talon ieššä hyppijä ta nakraja harakka ilmottau vierahien tuluo.

Kuikka

- Lujašša on kuikašša šulka. (Šanotah skuupašta.)
- Märkä kuin kuikka.

- On kuin verkkokuikka.(Pahakuntoni, puolikuolie.)
- Kakla on kuin kuikalla. (Pitkä.)
- Kuikka tulou jäitä potkimah, piäckyset – kuikan šiiven alla.
- Kuikka kakkaroilla kučču (Kun kuullah šen karjehta järvellä.)
- Kun kuulet kuikan iänen, elä mäne järven jiällä.
- Keštäy kuikkua keittyä, pahua lintuo paistua.
- Kuin kuikka verkošša, hämehikki taikinašša (Ihmetelläh mitein niin viisaš on joutun pulah)

Kuikan jalat

Kun kuikkua luajittih näytti šiltä, jotta šiitä tulou hyvä lentäjä, niin šievämuotoni ta virtaviivani šen kehošta tuli. Iče luatija kehasi iäneh šen lentotaituo. Šilloin kuikka mi oli jo melkein valmis, ei malttan enyä vuottua, vain ihaštunehena hyppäsi heti lentoh. Vašta šiinä luatija huomasi, jotta ei šillä ollun vielä jalkoja. Hiän šieppasi räpilät, mit šatuttih olovan šiinä viereššä ta loi ne kuikan peräh. Šiksi kuikalla ollahki jalat niin takana, jotta ei še voi noušša niillä šeisomah. Šen takie še luatiu pešähki aivan vejen rajah. Šiitä on hänellä hätätilantehešša helppo luiskahtua veteh, missä kuikka tuntou olovan täyšin turvašša.

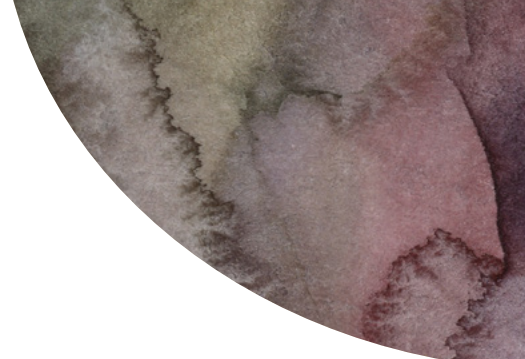
Kuikan iäni

Kun enšikerran kevyällä kuulet kuikan iänen, kun kuikka lentäy ta kakattaa, niin pitäy, kellä šelkä ollou kipie, niiltä jalan šijoilta, mistä huomauu kuikan iänen, kolme kertua kuperkeikkuo luatie ta šanuo:

Kuikalla miun šelkä,
Miulla kuikan šelkä!

Šiitä peltuo leikatešša ei kivissä šelkyä.

Kuikkua on pietty noitalintuna. Kuikan n’okašta luajitut nuolenterät ei varattu mitänä taikoja eikä noituja. Tietäjät ušein kanneltih mataššah kuikan šulkie. Taikakonštija tietäjät ta

käyttäjät meččämiehet kuletettih kontienhampahie, kiärmehenrašvua ta muuta taikatavaro-
jah kuikašta luajitušša omituisen näköseššä puššissa. Kuikka ta šen lähini heimolaini ruškie-
kupukuikka šamoin porotettih pahoja voimie.

Kurki

- Laiha kuin kurki.
- Šuattau kuret kantojen päissä laulamah. (Šanotah ohhanšikašta ihmiseštä.)
- Eläy kurkki, eläy kärki, eläy harmua harakkaki.
- Šietäy kurkie keittyä, pahua lintuo paistua (Tottelomatointa šuau opaštua ta opaštua, vain ei še šiihähš kummene.)
- Kun kuret kevyällä kil'l'utah, vilut tulou.
- Kunne kurki lentäy, kun yksi havu on ruokana (Šanotah köyhän jokapäiväsešta leiväštä.)
- Kunne kurkirukkai lennä, šamat havut ruokana.
- Kurki šuot kuorittau.
- Laihan kuren iäni ei loitoš kuulu, köyhän šana ei nimih tartu.

Kurki on lintujen kuninkaš, kumpasella oli enimmäkšeh hyvie ominaisuuksie. Kurkien ke-
vyäni muutto einnušti kešän šaitä. Još kuret lennettih korkiella hyväššä järješšykšesšä, tulošša
oli lämmin šuvi. Još tuas kuret lennettih matalalla epäjärješšykšesšä, vuotettavissa oli šateita.
Kuren šanottih einustavan aseita iänelläh. Kevyällä kuret varotetah ihmisie hutrašta jiaštä.

Käki

- Ilona käki mečäššä, pieni lapši pereheššä.
- Vieraš leipä käkenä peršieššä kukkuu. (Šiitä aina manatah.)
- Aikaseh käki kukku, vilu kešä tulou.
- Käki tuou šuven šanoman.
- Onnen käki kukkuu.
- Ei še enyä käkie kukuta (šanotah läsijäštä, kumpasen arvellaš ennein kevättä kuolovan).

- Tuli kuin käki vierahah pešäh, kyšymättä, ilmottamatta
- Olla käkenä humalassa.
- Olla humalašša kuin taivahan käki.
- Kukkuu käki kurjallaki.
- Kiällä kun osran vihneh keroseh mänöy, ni šiiä kukunnan heittäy (Šanotah, kun vil’l’at kypšyy.)
- Käki kun šittunou, ni kolmekši vuuvvekši kylvölykyn viepi.
- Ottuaissa on käköni, tulkah šiiä vaikka torakukko. (Šanotah naisešta.)

VÄHÄN TOISELLA KYMMENELLÄ PIÄŠTYÖH TYTTYÖ jo rupesi huolettamah kohtalo ta hiän rupesi kukuttamah käkie keväillä. Kun enši kertua käkie kuultih, nin työtöt kukutettih šitä näin:

Kuku kultani käköni,
helkyttele hietarinta!
Kuku kullat kulmiltaš,
hopieset huuliltaš!
Vieläkö olen viikon villapiänä,
kauvan kaššan kantajana,
isän leivän leipojana?
Šano totta, niin kuin vettä,
šano prauta (= tosi) niinkuin rauta!

Kuin monta kertua käki kukahtau, niin monta vuotta vielä on tyttönä. A kun ei nikertua kukaha, še šillä vuuvvella miehellä piäšöy. (*Nasti Aittavaara*)

Još tyttö jo lähenteli kahtakymmentä ta vielä vain oli «isän penkin istujana, laučan piän lahottajana», niin asie alko šilloin jo huolettua. Missänih oli šilloin vikua.

KÄKI ON ERITTÄIN MERKITYKŠELLINI LINTU. Huuhan Palaka tiesi:

Käki kun lienöy aijan šeipähissä kukkun, nin ei šilloin hyvvä vil’l’avuotta tullun – meilä niin šanottih. Eikä tullun! Še oli niin!

Aivan šamua tovissettih muutki:

Kun käki hyvin alahana kukkuu kevyällä, nin še on pahoiksi vuosiksi, hallavuosi tulou. Kantojen päissä ta šielä vain muaperäššä (ei kašvajašša puušša) kukkunou ni hallavuuvvet tulou. Kun puijen latvoissa ta loitompana käki kukkuu, jottei ois kylän läššä, nin šiiä hyväiksi vuosiksi. (*Iro Remsu*)

Kun käki aijanšepähissä kukkuu, tulou niin kuin lähellä taloja, nin hallavuotta pitäy vuottua.

ERITTÄIN TARKAŠTI ON VAROTTAVA, JOTTA ei käki piäše šittumah:

– Konša käki šittuu?

Mari Kyyrönen: Käki šittuu kun mäntih huomenekšella pihalla. Ta još käki kukku, jotta ei otettu šuuhuš mitänä, ni še šilloin šittu. Ta još otettih jo leipyä lähtieissäh kun läksi pihalla, nin ei še šilloin šittun še käki.

Vielä šanottih muutomat, jotta šen ei pitäis šinä vuotena kenet käki šittuu nin kylvötyötäkänä ruatua. Še oli niin vuarallista kiän šittumini. Šitä kuoteltih ottua vaikka kerta haukata leipyä kun läksi pihalla näin kevyällä kun še kiän kukkumisaika tuli, jotta še ei käki šittuis.

– Lapšetki ?

Ka lapšetki kun muissettu ois vain. Šanottih lapšetki, jotta ei käki šittuis, pitäy ottua leipyä šuuh. (*Mari Kyyrönen*)

Muutki šuvilinnut šitutih, još ei kerkie iče niitä šittumah ottamalla vaikka pienen leipäpalaan šuuhuš ennen pihalla mänyö:

Kevyällä kun tulou lintujen tuloaika, niin pitäis ottua šuuh šuurušta ennen kuin niitä lintuja näköy šinä piänä. Käkiehän šitä varotettih kaikkein parahittuan, jottei šittuis. Ken peltuo kylväy nin ei millänä keinoin pitäis antua kiän šittuo. Šanottih, jotta ei še mäneššy pelto, još šen kylväjän käki šittuu. (*Iro Remsu*)

Tikka

- Tikan šilmät (Tarkkašilmäseštä.)
- On tikka n'okannun. (Pakšunaolijašta.)

- Olla tikkana humalašša.
- Kirjava on tikka mečäššä, ihmisen ikä kirjavampi.

Kiuru

- Kuu on kiurušta kešäh.
- Pitäy olla kiurun kieli, linnun mieli, lampiahvenen ajatuš. (Min'n'an pitäy olla talošša rauhallisena ta käršiväisenä.)

Kokko

- Istuu kuin kokko. (Šanotah mahtavašta.)
- Vuottau kuin kokko. (Pitälti.)

Haukka

- Haukan kopra. (=haukan kynnet) (Ahneh.)
- Haukan šilmät.(Tarkat.)
- Eläy kurki, kärki, harmua havukka, eläntä ei nimie riko.

Tetri

- Tulkah tetri tai harakka. (Tulkah mitä tulkah.)
- Antua tetrenleipyä. (=antua šelkäšaunua/perševeistä)

Piäčkyni

- Piäčkyt tullah kuikan šiiven alla, piäčky ta kuikka tullah yhtäaikua.
- Kuu kiurušta kešäh – piäčkyštä ei ni päivyä.

Kana

- Kana myö ta šana ošša. (Šanotah harvapakinaišešta.)
- Kana on munua šuurempi.
- Mitä šiiitä kanan kaikerrukšešta, kun ei kukko piätäh kiännä.
- Ei ole kanua kakattajua, eikä kukon kukertajua. (Ei ole mitänä šiivattua talošša.)
- Mi kana äijän kakattau, še vähän muniu.
- Kanan laulu ta piijan nakru ei olla hyväkši.
- Mimmoni kana, šemmoni i muna.
- Ennein še kana munat muniu, kun poikaset hautou.
- Šikši on kanalla piä pieni, kun mieltä on vähä.
- Kanat toratah pahoiksi šäiksi.
- Kattauhan še kanaki poikaseh šiiven alla.
- Kun kana munien piällä. (istuo liikkumatta)
- Kun munija kana. (hälisijästä)
- Aštuo kanan aškelilla. (hitahašti)

Kukko

- Ei jänyn kukkuo kukertajua, kanan lašta laulajua. (Tuli loppu kaikella.)
- Kukko kakšitoista kanua kurissa pitäy, a eräš ukko ei ni yhtä akkua kurih šua.
- Käšyštä ei ni kukko laula.
- Kukko laulau kun šyötetäh, kello käypi kun vejetäh.
- Ei kukko šuuri ole, ka akkajoukkoh kurissa pitäy.

Hanhi

- Harvoin hanhi vierahina, šeki šuurella šuvella.
- Hanhen pešäh ei pie harakan munie tuuvva (Ajattele, ennenin kun alotat työn.)

- Ei pie männä hanhen munija korpin pešästä eččimäh (esim. pahanšisusešta šuvušta kos's'omah). *Uhtuo*
- Harakan pešäh hanhen munie ei tule.
- Jouččenen kynneššä lumi, hanhen varpahašša halla.
- Harvoin on hanhi vierahana, šuuri hauki šyötävänä.

Jouččen

- Jouččenen kynneššä lumi, hanhen varpahašša halla.
- Jouččenen munat kyläh annoin, a variksen pukšuperšiet (korpin munat) tilah tuotih (Omat hyvät tyttäret kyläh annoin, rumat ta kelvottomat tilalla šain.)
- Punaset tulou jouččenen šiiven alla (*uskom.*).
- Jouččenen pitäis olla niin kuin imehnisen šukuo.
- Talvi jouččenen jäleštä.

Koppala

- Ei pyyštä kahen jakuo, koppalašta (oravašta) kolmeh mieheh.

Meččo

- Miikkula mečchon kera, Jyrgi hauvin kera.

Pyy

- On kun pyy muajilman lopun iellä (Pieneštä helposešta ihmiseštä.)
- Ammu pyy meččäh männeššä, elä jätä tulleššä ammuttavakši.
- Ammu kuni on pyy oksšalla, toista kuni ečit entini pakenou.
- Lähet pyytä pyytämäh, koppala koissa häviey.
- Äijä on pyyn pyytäjä, vain vähä on šen šuajua.
- Parempi on pyy kiäššä, kun kakši oksšalla.

- Parempi pyy pivošša, kun kakši oksalla *Kontokki*
- Valkie on, kuin pyyn liha.
- Pyy pyrähti, mua järähti, Jumalan veretki värähti. (*Anni Lehtoni*)
- Pyy pyrähti, mua tärähti, Jumalan veret värähti, makšat Muarien värähti.
- Pyy oli aikoinah oikein šuuri lintu. Ni Jumala kun oli mualla tiälä kävelömäššä, šiiä še kun läksi še pyy lentoh, ni še kun hyppäi lentoh niin niinkuin mua ois tärähtät kun še läksi. Jumala pöläšty, jotta häneltä veret värähti kun še pyy läksi lentoh. Šiiä Jumalan ois pitän ottua šiiä pyyštä joka linnulla pätäšliha ta šiiä pyy jäi ylen pienekši kun Jumala otti kaikilla lintuloilla šen pätäšlihan pyyštä. (*Nasti Aittavaara*)
- Pyy oli ylen šuuri, jotta Jumalan pöläššytti, šiiä pienekši tuli.
- Pyyn lihua pantih joka kalah, joka kalašša on pyyn lihua. Kalua ei ennen šyöty pyhissä, šilloin kum pyhitettih, šentäh kun niissä olin linnun lihua. (*Ulla Muistama*)

Šorša

- Šoršan poikua ta šuaren lašta ei pie uimah opaštua.
- Šiiä vašta šorša uimah, kun vesi peršieh noušou.
- Šorša matkuau erineh, mityš on emä, šemmoni i erä.
- Šoma on šorša poikasena, kaunis on tyttö kaššapiänä.
- Kuu on kiurušta kešäh, puoli kuuta peiposešta, väistäräkistä ei ni päivyä.

Tijani

- Aika kun tulou, niin tijani kurkie nenäštä vetelöy.

Punani

- Toini eläy, ei mitänä tiijä, niin kuin punani pälveššä.
- Piäsi kun punani pälveh (*sp.*)